

HISTORIK – UPPFÖLJNING - INVENTERING

INLEDNING

Som underlag för all samhällsplanering är det viktigt att teckna en så bra bild som möjligt av de existerande förhållandena och den utveckling som lett till dagens situation.

Kunskapen om det gångna hjälper oss att förstå dagens verklighet.

Planeområdet "hela staden" omfattar de år 1961 från Jomala inkorporerade områdena norr och söder om gamla stadsområdet. Det norra området har ursprungligen utgjort de sydligaste delarna av byarna Dalkarby och Sviby i Jomala kommun och det södra området byn Ytternäs och f.d. Espholms enstaka hemman samt öarna Svinö och Styrsö jämte kobbar.

Detta avsnitt beskriver hur planeområdet utvecklats före inkorporeringen 1961 samt utvecklingen i stora drag därefter.

Bakgrunden till plandelen är indelad i ett historiskt avsnitt och ett avsnitt om uppföljning av innerstadens delgeneralplan som godkändes huvudsakligen 1988, södra stadens delgeneralplan som godkändes 1982 och norra stadens delgeneralplan som godkändes 1999. Därtill bifogas inventeringar rörande den nuvarande situationen i planeområdet.

HISTORIK

	SIDNR	TEXT	KARTOR
LANDHÖJNING OCH FORNLÄMNINGAR		4	10
PLANOMRÅDET PÅ 1700-TALET		5	11
STADENS UTVECKLING 1861 – 1961		5	
SOCKENKARTA ÖVER JOMALA KOMMUN MED MARIEHAMN 1925		6	12
BEBYGGELSE I NORRA OCH SÖDRA STADEN VID INKORPORERINGEN 1961		6	13, 14
UTVECKLINGEN EFTER INKORPORERINGEN 1961		9	

LANDHÖJNING OCH FORNLÄMNINGAR

De första bosättarna slog sig ner nära vatten på de kobbar som bildades vartefter land steg ur havet. Havsytan under sen stenålder (ca 1800 f.Kr) var 17,5 meter högre jämförd med dagens nivå.

För 3000 år sedan under bronsåldern var de nordliga delarna av norra staden såsom delar av Norrböle, Hindersböle, Dalbo och Kasberget ovanför havsytan.

Av innerstadens yta avtecknade sig Nyängshöjden och Badhusberget i norr som isolerade öar medan dagens Lotsberg och Kvarnberg bildade ett sammanhängande större landsområde med Östernäsberget i söder. Av Svinö och Styrsö syntes endast småskär.

De flesta av de fornlämningar som är registrerade i staden finns inom dessa områden.

Under vikingatiden (slutet av järnåldern) för ca 1000 år sedan var det mesta av stadens nuvarande areal ovan havsytan - områdena nedanför dagens 5 meters kurva som Hindersböle ängar, största delarna av stadsdelen Strandnäs, hela Nabben och området nedanför Svibyvägen var dock under vatten. I innerstaden gick Slemmernes strandlinje ungefär längs Strandgatan. I södra staden låg stora delar av Ytternäs och Espholm under vatten.

Utöver nämnda fornlämningar har de båda världskrigen lämnat spår efter sig i terrängen. Sådana lämningar klassas även som skyddsvärda.

Alla fornlämningar är i stöd av den gällande lagen för fornminnen (ÅFS 1965:9 ändrad 1999/55) skyddade. Detta gäller såväl de fornlämningar som hittats och de som fortlöpande framkommer och detta oberoende av om de ligger i öppen dag eller under jord eller vatten. Inga som helst ingrepp är tillåtna utan tillstånd av de myndigheter, som enligt lagen ålagts övervakningsskyldighet. Fornminnesärenden handhas av

landskapets museibyrå. Det legala skyddet av fasta fornlämningar handhas av Ålands landskapsregering. Till den fasta fornlämningen hör enligt lagen även det närområde som krävs för att fornlämningen skall bevaras och för att kravet på förståelsen av fornlämningens art och betydelse skall tillgodoses. Dessa skyddsområden kan utgöra större landskapsavsnitt, som kan fastställas genom särskilda beslut. Museibyrån rekommenderar att markägare och tillståndsgivande myndigheter kontaktar museibyrån innan markingrepp görs inom en radie av 100 meter från fornlämning. Minimiskyddsavståndet till fornlämning är två meter.

PLANOMRÅDET PÅ 1700-TALET

(utdrag ur Ålands kulturlandskap 1700-talet)

Kartan "Ålands kulturlandskap 1700-talet" redovisar markanvändningen i stora drag och vägnätet. Den är uppgjord på basen av s.k. skattdokumentkartor från 1700-talet. Kartan avspeglar de olika lantmätarnas syn på förhållandena, och skall m.a.o. inte tolkas som en exakt sanning om de förhållanden som rådde vid den aktuella tiden. Bynamnen är stavade på samma sätt som på originalkartorna. Avvikelser från verkligheten orsakade av att lantmätarnas arbetsmetoder varierade kan bestå i strandlinjers dragning, att många byar saknar bryggor och båthus (trots att de på basen av sitt läge bör ha haft dylika), att vissa vägar slutar i intet och att det kan konstateras att små beteshagar, källand och åkertäppor mitt i byarna i de allra flesta fall är utelämnade.

Kartan visar att markanvändningen inom stadsområdet var följande:

- ett hemman fanns i "Hinersböle" (Hindersböle gård)
- "Hinersböle gård" omges av åker-, slåtter- och betesmark
- Dalkarby by hade slåtterängar vid Slemmern
- Sviby by hade betesmark vid Svibyviken (i dag heter området Västra Klinten)
- vägnätet gick från Dahlkarby dels till Swiby (mindre byväg ledde till betesmarkerna vid Svibyviken) och dels från "Dahlkarby" till "Öfvernäs" och Ytternäs.
- Delar av vägnätet återfinns idag under gamla Godbyvägen, Johannebovägen, Vedhuggsvägen och Grind-Mattesvägen.
- I Öfversnäs fanns fyra gårdar söder om dagens stadshus: Mellangård, Mansas, Norrgård och Södergård. Åkrarna, ängarna och betesmarkerna var koncentrerade till östra innerstadsområdet. Vid Svibyviken låg byns sjöviste (inte utmärkt på kartan men vägen dit är dokumenterad).
- Ytternäs var delat på gårdarna Östergårds och Västergårds. I byn låg också ett båtmanstorp.
- Espholm var kronomark under Kastelholm. Ett torp anges som enda bebyggelse. Brygga / båthus noteras vid Espholms strömmen.

STADENS UTVECKLING 1861-1961

I innerstadens delgeneralplan 1988 del I ingår en utförlig beskrivning av stadsplanens och byggnadsregleringens historiska bakgrund, Stark 27.05.1985.

Någon ny beskrivning har inte utarbetats i detta sammanhang.

SOCKENKARTA ÖVER JOMALA KOMMUN MED MARIEHAMN 1925

Sockenkartan visar vägnätet, bebyggelsen, vegetationstyper och -gränser, terrängen, by-, fastighets- och kommungränser samt fastighets- och bynamn.

Markanvändningen förändras successivt. Antalet bostadsbyggnader ökar inom norra staden till 22 st. Dessa tillkommer intill huvudvägen till Mariehamn Godbyvägen genom att små parceller utbrutits ur större helheter.

I södra staden har flere parceller bildats och bebyggts. Längs landsvägen mellan staden och Ytternäs (dagens Östernäsväg) noteras, förutom de som fanns redan på 1700-talet, 18 byggnader. På västra sidan runt Korrvik och Lervik anges 11 byggnader. På Espholm har gårdarna utökats till två och på Svinö och Styrsö finns en.

Vägnätet har utvecklats sedan 1800-talet. Den gamla vägen från Sviby by till Mariehamns stad (ursprungligen Övernäs by) har rätats ut och möter staden på mitten av näset vid Brunnsgatan (dagens Ålandsvägen).

Huvudvägen till staden från Jomala kommun går genom Dalkarby by (sträckningen är översatt till dagens Mariehamn enligt följande: Gamla Godbyvägen - Johannebovägen - delar av Grind-Mattesvägen - över kyrkogården - Strandgatan).

Av denna karta kan även utläsas att från Hindersböle finns väg till Väster Kalmare.

I södra staden är vägnätet oförändrat. Det skulle komma att ta flere decennier innan Västra Ytternäsvägen byggdes.

Många av namnen på boställen, gårdar och byar återfinns idag som namn på stadsdelar och gator i norra staden. I södra staden har namnet Ytternäs bevarats på byns södra avsnitt medan den del som gränsar till staden döpts till Östernäs, Västernäs och Västra Ytternäs.

BEBYGGELSE I NORRA OCH SÖDRA STADEN VID INKORPORERINGEN 1961

Efter inkorporeringen 1961 utarbetade staden en generalplan över hela det förstörade stadsområdet. Syftet var att utreda de nya områdenas användning och anslutning till de tidigare utbyggda delarna i innerstaden. Generalplanen är daterad 1964. Utgående från generalplanen och den utbyggda verkligheten utarbetades en adresskarta över hela Mariehamn. På adresskartan framkommer bl.a. byggnader, fastighetsnummer och -gränser, allmänna byggnader, vägdragningar och -namn samt stadsdelar, stadsdelsnamn och även kvarters- och tomtnummer (inom stadsplanlagda områden). Denna adresskarta utgör källmaterial för inventeringskartan "bebyggelse vid inkorporeringen 1961".

Inventeringskartan visar den bebyggelse som fanns i norra och södra staden vid inkorporeringen 1961. I norra staden fanns vid denna tid totalt ca 470 byggnader (ca 330 egna hem och 3 flerbostadshus) av vilka ca 70 har rivits under perioden 1961-2003.

Bebyggelseutvecklingen i den del av f.d. Jomala kommun som ligger norr om Mariehamns gamla stadsområde har i stort sett varit följande;

- Fram till 30-talets början hade några tiotal byggnader uppförts.
 - I början på 30-talet ökade efterfrågan på tomter i Mariehamn och på andra sidan stadsgränsen i Jomala inom det aktuella planområdet. Delvis hänger detta ihop med den stora börskraschen i USA och återvändande Amerikaållänningar samt att många hantverkare flyttade från övriga Finland till Åland. Under 30-talet byggdes ca 50 byggnader i första hand längs tillfartsvägarna till Mariehamn i norra Johannebo-Strandnäs och Klinten.
 - Dessa områden förtätades under 40-talet då drygt 50 byggnader byggdes.
 - På 50-talet ökade byggandet radikalt - ca 135 byggnader uppfördes. Fortfarande dominerade lokaliseringen till närheten av huvudvägarna mot Mariehamn; Svibyvägen och Klinten, Johannebovägen-Sanatorievägen, Strandnäs-Johannebo område vid bivägar till Kyrkovägen, längs Kyrkovägen i Hindersböle och invid gamla Godbyvägen.
- Under 50-talet byggdes de första byggnaderna i sjukhusområdet, Strandnäs skola med lärarbostäderna. Det gamla vägnätet justerades och vissa sträckningar rätades ut.
- 1959 färdigställdes den nya infartsvägen från Lemland.

Klintenområdet, dess historiska utveckling och särdrag ¹⁾

Området Klinten, som inkorporerades men Mariehamn år 1961, hörde ursprungligen till Sviby by i Jomala. Ända fram till 1900-talet kallades området för Sviby söderäng, ett namn som är belagt redan i medlet av 1700-talet. Byn gränsade i söder mot Övernäs, som blev kärnan till Mariehamn år 1861. I väster mötte Svibyviken, i öster Dalkarby och i norr Möckelby.

Namnet Klinten härrör från den bergknall som ligger norr om elverket. I början av 1900-talet byggdes en stuga, som fick namnet "Klintstugan", uppe på berget.

Ceders markområde sett som en helhet bildades av parcellerna Framnäs/Skönvik (från Jakos skattehemman nr. 2) och delarna Östergårds/Södergårds (från Nybonds nr. 3).

Sjökapten Ernst William Karlsson (senare Ceder) ägde i tiden Nybonds och Jakos hemman, men sålde så småningom delar av dem. Den del av området som utvärderas i detta utlåtande hör till Södergårds gamla område.

Den äldsta kända kartan över Sviby by är ritad av lantmätare Mårten Wettervijk (reviderad 1751). Byn bestod av 5 krono-, ett skattehemman och kyrkojord. Det i detta utlåtande aktuella området, som i det närmaste motsvaras av nr. 72 på kartan, beskrivs som en **instängd skogsbacke i Söderängen med medelmåttig låg mark som är övervuxen med granskog och enbuskar. Åborna släppte in sina hästar på backen i körseltider**. Området nr. 78 i öster utgörs av någorlunda jämn mark med berg, granskog och enbuskar.

Nuvarande Parkstigen, som då ledde ner till Västra hamnen, är den gamla vägen i området. På kartan från 1700-talet finns en prickad sträckning, troligen vägen, som löper i samma riktning.

Mellan åren 1932-1936 byggdes en ny väg från nordvästra Åland genom Klinten till Ålandsvägen. Arbetet utfördes av Aktiebolaget Vägförbättringar från Stockholm. Vägen delade in Klinten i två delar, östra och västra (vilka blev geografiska begrepp). Mellan åren 1963-1967 byggdes västra utfarten.

Klinten har under lång tid varit ett hantverksområde, som så småningom utvecklas till småindustrier. Många fartyg har byggts här. År 1892 sjösattes barken Helmi (byggd av Söderström vid Sviby hällen). E.G. Zetterströms mekaniska verkstad och slip inledde ursprungligen sin verksamhet år 1904. Åren 1921-1922 (1923) byggdes skonertskeppet Dione på Klinten. Det var dock Algot Johansson som lade grunden till den moderna varvindustrin i Mariehamn. År 1943 fattades beslut om att ett varv och en torrdocka skulle uppföras invid Svibyviken. Under åren 1948-1949 utförde varvet det första stora arbetet, ombyggnad av ett engelskt fartyg. Särskilt omvälvande var byggandet av ett lastfartyg. Arbetet inleddes år 1956 och slutfördes 1959, då fartyget sattes i fraktfart. Det nuvarande varvet är en stor arbetsgivare.

Carl rundberg grundade år 1938 en mindre kvarn- och såganläggning på Klinten. I hans verksamhet ingick även försäljning av bränslen. År 1940 började ett nytt sågverk byggas nere vid Svibyviken. Först år 1946 togs den moderna sågen och snickeriet i drift. Verksamheten upphörde 1974, men på sin tid var Klintens trä en stor arbetsgivare med 30-40 anställda. Industriverksamheten har påverkat området i hög grad.

Beskrivning/analys av området:

"Ceders" område präglas av jordbruks- och pensionatsverksamhet. I sydöstra delen dominerar huvudbyggnaden med trädgården i blickfånget, medan uthus och ladugårdar dominerar i norr. I väster ligger det stora betet med strandzon, ett grönområde.

Bebyggelsen

Huvudbyggnaden, som troligen är ritad av Frithiof Lindholm, är uppförd av Nancy och William Ceder år 1937. Huset har imponerande yttermått: 15,10 x 10,40 meter. Byggnaden var redan från början planerad för pensionatsverksamhet, vilken pågick till 1939 då kriget bröt ut. Ännu på 1950-talet hyrde Nancy en tid ut rum åt nattgäster. Under mangårdsbyggnadens terrass finns en jordkällare, troligen från 1800-talet. Det gamla 1800-tals huset plockades ner år 1938 och flyttades till östra sidan om västra utfarten.

William Ceder var kontorstjänsteman. Jordbruket sköttes som bisyssla. Lillstugan är uppförd 1905-1910 av Ernst William Karlsson. Den byggdes om och förstörades 2001-2002.

På betet intill huvudbyggnaden står en gammal bod, som varit dubbel större. I den magasineras säd, saltat kött och fisk.

I norra delen av området finns en äldre ladugård, byggd av sten och trä, från början av 1800-talet.

Nordost om den förra står den nyare ladugården från 1932. Den gjordes om till verkstad i början av 1960-talet. Fram till 1969 fanns även en ria i området, men den flyttades till Kungsö. I norra delen av området finns även några modernare byggnader: ett garage, en affärsfastighet och en villa.

Servicebyggnaderna påverkar inte kulturmiljöbilden i någon större omfattning eftersom de är samlade i ett begränsat område och relativt undanskymda.

Landskapsbilden

Jordbrukslandskapet på 1940-talet bidrog ännu till ett myllrande fågelliv. Klinten omtalas i stora lovord i Runar Salminens naturdagbok från 1946. Han konstaterade bl.a. det var en vacker natur med härliga björkdungar och sjöstränder. En del av detta finns bevarat ännu idag.

Nancy och William Ceder odlade cirka 3,5 ha mark. Åkrarna var dock inte särskilt rationella att odla då de låg mellan bergknallar och djupa diken. På den tiden hade de 3-4 kor, en häst, 8-10 höns, gris och några får. De upphörde med kor i början av 1960-talet då Västra utfarten byggdes. Jordbruket har satt sin prägel på miljön, fortfarande hålls betesdjur på området. Här betade djur redan i mitten av 1700-talet.

Ett berg, som präglas av enbuskar och rönnar, gränsar i sydväst mot sjösidan. I början av 1920-talet arrenderade en familj Forslund en stuga med bastu här. Stugan brann ner för några år sedan men bastun står kvar. Berget var även en populär simplats i sen tid. Bukten längre norrut var nämligen inte lämplig för denna aktivitet. Strandlinjen domineras av stora alar och den vasskantade bukten. Här löper även en slingrande stig från norr till söder. Den härstammar från den tid då de anställda vid Zetterströms varv gick på arbeten till västra hamnen. Intill stigen finns en gammal brunn, vid vilken man bykte under somrarna. Brunnsvattnet blev så småningom obrukbart och år 1959 anslöts Klinten till vattenledningsnätet.

Betet avgränsas mot stranden i väster och huvudbyggnaden i öster. Den stora gröna ytan kontrasterar mot den urbana bebyggelsen som gränsar emot i norr och söder. I norra delen finns en välkött björkhägnad i strandområdet.

Runt mangårdsbyggnaden är en trädgård anlagd med tillhörande häckar och gångar. En hög pilhäck är planterad invid Västra utfarten. En stor del av trädgården är anlagd på 1930-talet, men en del av äppelträden är möjligen upp till hundra år gamla.

Sammanfattning:

Ceders område på Klinten är en välbevarad kulturmiljö med spår av jordbruk och turistservice. Den imponerande gården med trädgård tillsammans med uthus, beten och strandområde skapar en bevarandevärd helhet som är sällsynt i det moderna Mariehamn. Här kan man skapa sig en bild av hur staden såg ut då det ännu fanns får, kor och hästar där. Området kan ses som en länk mellan det förflutna och det moderna Mariehamn.

¹⁾ PM av antikvarie Conny Andersson, Museibyrån 5.11.2004.

Den del av Jomala kommun, som vid etableringen av Mariehamn 1861 på Övernäs bys marker, avskildes från moderkommunen söder om staden inkorporerades likaså 1961 av Mariehamn. Området bestod av Ytternäs by, Espholms enstaka hemmen samt Svinö och Styrsö med kobbar. På kartan noteras 80 bostadshus och 32 fritidshus. År 1911 stod staden i beråd att köpa Westergårds hemman men fullmäktige avstod med rösterna 7-5. År 1914 köptes Trouville på Möckelö i Jomala.

Bebyggelseutvecklingen i Jomala-området söder om staden var i stort densamma som norr om gamla stadsområdet om än i betydligt mindre omfattning;

- längs gamla Ytternäsvägen på näsets östra sida, som på kartan heter Östra Ytternäsvägen och idag Östernäsvägen, parcellerades bostadstomter och stickvägar byggdes på båda sidor. Bostadsbebyggelsen ökade mellan 1925 och 1962 från 19 till 41 plus två fritidshus.
- i och med Västra Ytternäsvägens tillkomst i slutet av 1930-talet parcellerades en rad bostadstomter på vägens västra sida och 14 bostadshus tillkom. Sammanlagt fanns 35 bostadshus och 9 fritidshus på näsets västra sida.
- på Espholm hade antalet bostadshus ökat från två till fyra och fritidshusen var fem stycken.
- på Svinö fanns 9 fritidshus och på Styrsö med kobbar 7 stycken.

Det fanns således en omfattande bebyggelse utanför stadsgränsen då staden beredde sig att fira sin 100 års dag 21 februari 1961. Sammanlagt införlivades ca 410 egnahem och tre flerbostadshus norr och söder om gamla stadsgränsen.

Som jämförelse kan nämnas att 1960 var antalet bebyggda tomter i Mariehamn 628.

Till skillnad från det omsorgsfullt stadsplanlagda Mariehamn hade bebyggelsen vid stadsgränsen tillkommit med ringa eller ingen planering. Vatten- och avloppsledningar saknades och gatunätet var bristfälligt. Ett växande missnöje bland befolkningen över de rådande förhållandena utlöste inkorporeringsprocessen som ledde till att områdena som bildar norra och södra staden lösgjordes från Jomala och införlivades med Mariehamn.

UTVECKLINGEN EFTER INKORPORERINGEN 1961

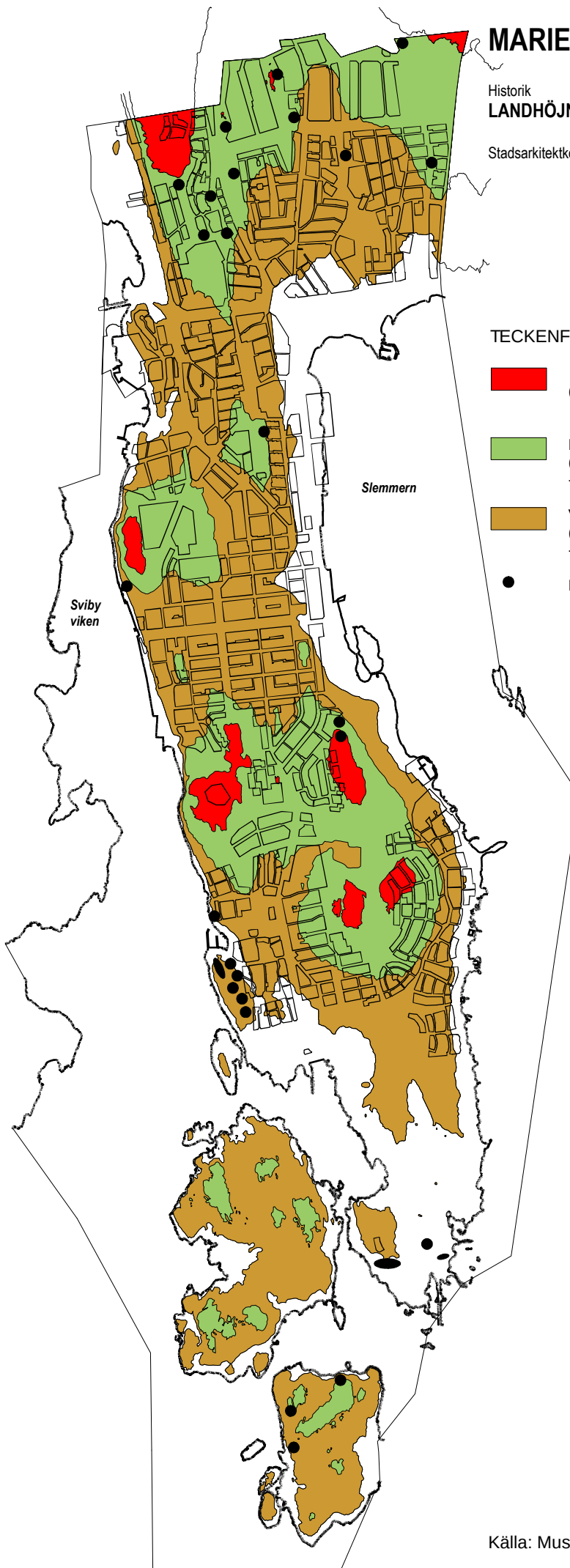
I innerstadens delgeneralplan 1988 del I ingår en beskrivning av stadsplanen och byggnadsregleringens historiska bakgrund i innerstaden fram till 1985. En uppdatering av denna liksom en beskrivning av utvecklingen i norra och södra staden kommer att utarbetas senare.

Historik LANDHÖJNING OCH FORNLÄMNINGAR

Stadsarkitektkontoret

TECKENFÖRKLARINGAR:

- Stenålderns landkontur
(30 m över dagens)
- fram till 1800-talet f.kr.
- Bronsålderns landkontur
(15 m över dagens)
- fram till 1000-talet f.kr.
- Vikingatidens landkontur
(5 m över dagens)
- 1000-talet e.kr
- Fornlämningar

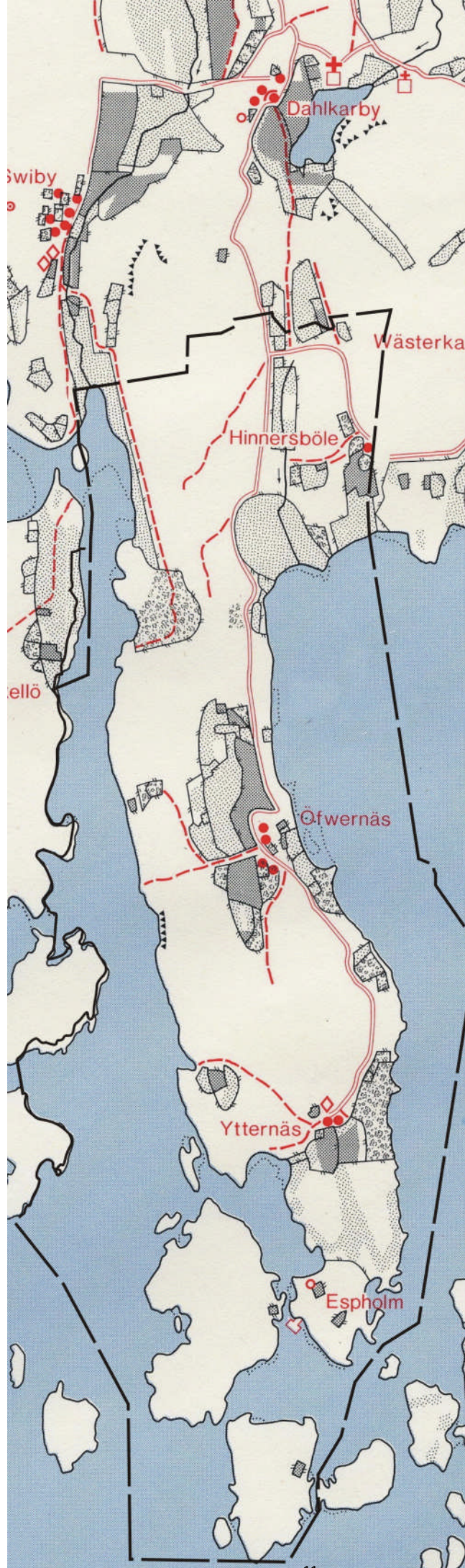
Källa: Museibyrå, Landskapsregeringen

MARIEHAMN GENERALPLAN

Historik
PLANEOMRÅDET PÅ 1700-TALET

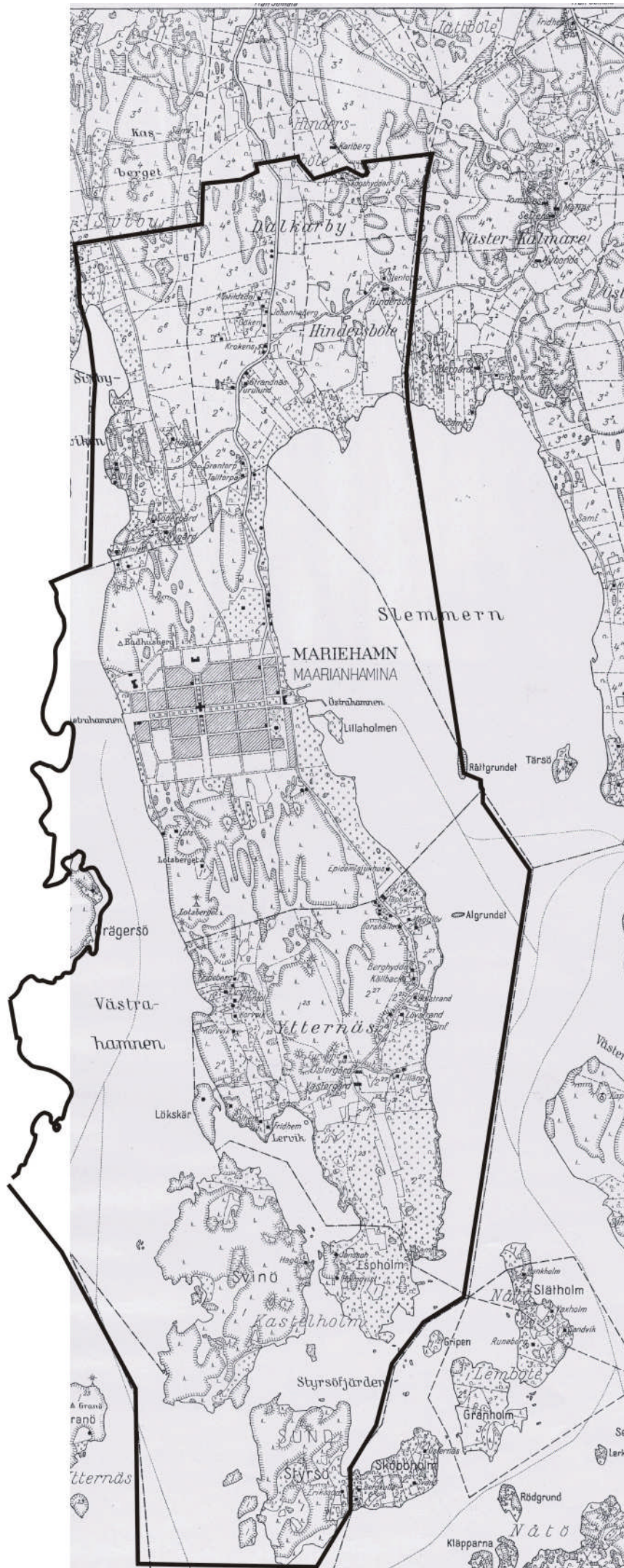
TECKENFÖRKLARINGAR:

	ÅKER
	BETESMARK
	SLÅTTERÄNG
	GÄRDSGÅRD
	GAMMAL STRANDLINJE
	NUTIDA STRANDLINJE
	BRANT
	KÄLLA
	KYRKA
	KAPELL
	PRÄSTGÅRD
	KAPELLANSBOSTÄLLE
	KUNGSGÅRD
	SÄTERI/LÄGET OKLART
	FRÄLSEHEMMAN/LÄGET OKLART
	HEMMAN/LÄGET OKLART
	BÅTSMANSTORP
	TORP
	BACKSTUGA
	GÄSTGIVERI
	KROG
	POST
	VATTENKVARN
	SÅGKVARN
	BRYGGA/BÅTHUS
	SKUTSTJÄLPA/VARV
	LASTAGEPLATS
	TEGELUGN
	AVRÄTTNINGSPLATS
	FÄNGELSE
	BÅK
	SLOTTSRUIN
	KAPELLRUIN
	POSTVÄGEN
	VÄG SOM FÖRENAR BYAR
	VÄG INOM BYAR
	SUND
	SOCKEN
	BY
	BY (karta saknas)

MARIEHAMN GENERALPLAN

Historik
SOCKENKARTA ÖVER JOMALA KOMMUN
MED MARIEHAMN 1925

TECKENFÖRKLARINGAR:

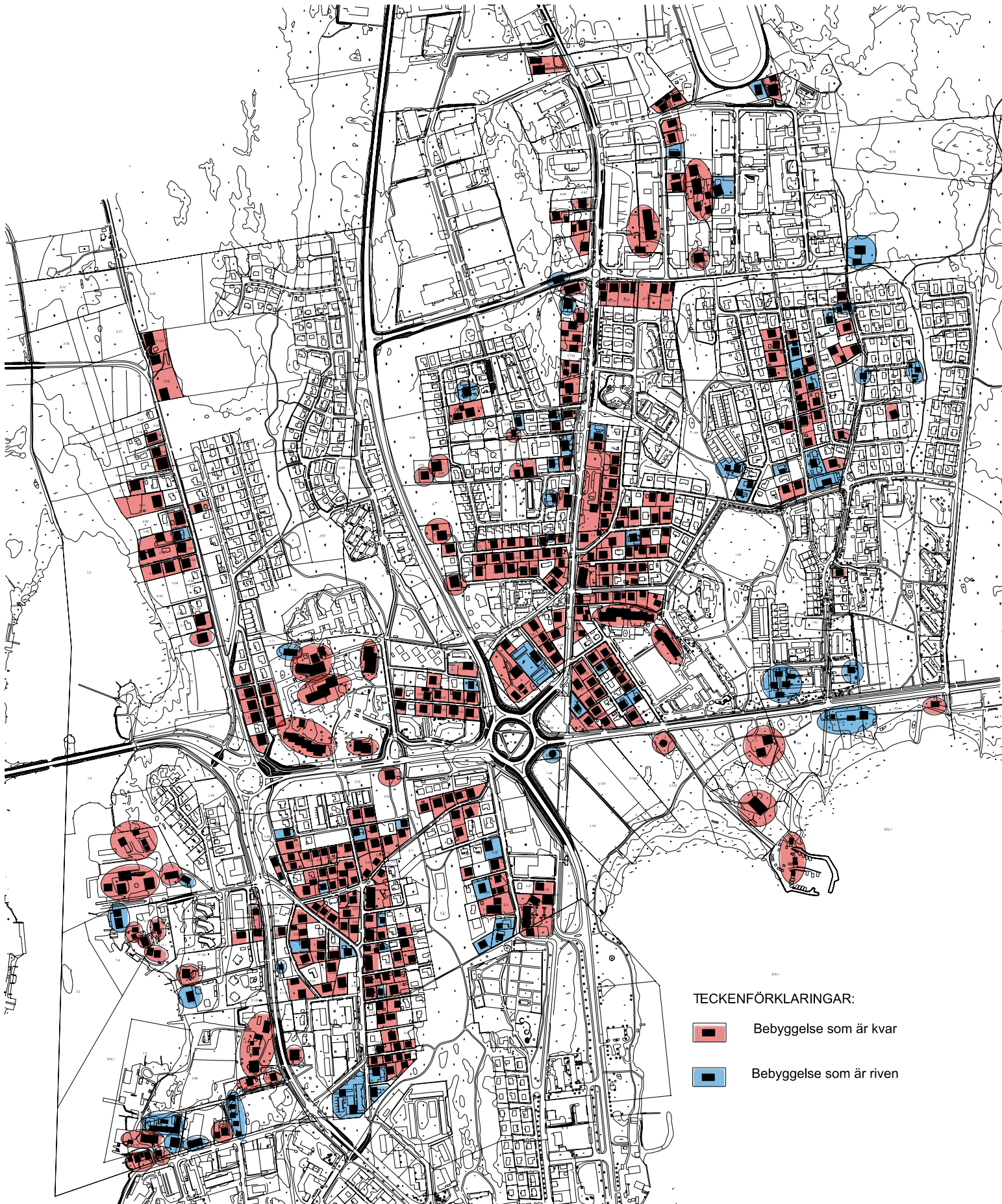
- Åker
- Äng
- Park med stigar
- Landhöjning
- Berg
- Barrskog
- Blandskog
- Kommungräns
- Bygräns
- Lägenhetsgräns
- Landsväg
- Kommun- by och privat väg
- Stig
- Lätta och stadiga bryggor
- Kyrka
- Begravningsplats
- Tomt med hus
- Boningshus, uthus
- Fabrik
- Linjefyr
- Registernummer

MARIEHAMN GENERALPLAN

Delområde NORRA STADEN

Inventering
BEBYGGELSE VID INKORPORERING 1961

Stadsarkitektkontoret sept. 2004

MARIEHAMN GENERALPLAN

Delområde SÖDRA STADEN

Inventering
BEBYGGELSE VID INKORPORERING 1961

Stadsarkitektkontoret sept. 2004

